

ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ ԳՈՀԱՐ

(ԵՊՀ)

ԻՐԱՆԻ ԵՎ ՖԱՇԻՍՏԱԿԱՆ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ

ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՌԵԶԱ ՇԱՀ ՓԱՀԼԱՎԻԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ

Ռեզա շահի կառավարության արտաքին քաղաքականության հիմնական ուղղվածությունը 1925-1928 թվականներին գերազանցապես որոշվում էր երկրի ազգային ինքնիշխանությանը սպառնացող այն վտանգի գիտակցումով, որը բխում էր անգլիական իմպերիալիզմից: Իրանի կառավարող շրջանները շատ դեպքերում փորձում էին օգտագործել ԽՍՀՄ-ի քարեկամական աջակցությունը՝ բրիտանական վտանգը վնասագործելու համար: Իմպերիալիզմի դեմ մղվող պայքարում իրանական կառավարությունը օգտվում էր նաև հարևան Թուրքիայի և Աֆղանստանի հակաիմպերիալիստական ուժերի աջակցությունից:

Ռեզա շահի կառավարությունը, հատկապես 1934-1941 թվականներին (իշխանավարության երրորդ փուլ), արմատական փոփոխությունների ենթարկեց իր հարաբերությունները մեծ տերությունների հետ: Նկատելիորեն սառեցին իրանա-խորհրդային հարաբերությունները: Փոխարենը՝ առավել սերտացան Իրանի տնտեսական և քաղաքական շփումները Արևմուտքի երկրների հետ (ԱՄՆ, Անգլիա, Ֆրանսիա և այլն):

Միանգամայն նոր որակ ձեռք բերեցին իրանա-գերմանական հարաբերությունները՝ կապված Գերմանիայում ֆաշիստական վարչակազմի հաստատման հետ: Իրանի արտաքին քաղաքականության մեջ սկսեցին կարևոր տեղ զբաղեցնել իրանա-գերմանական հարաբերությունները, ինչը բախտորոշ նշանակություն ունեցավ ինչպես Ռեզա շահի, այնպես էլ նրա կառավարության համար: Իշխանության գլուխ անցնելուց անմիջապես հետո (1933թ.), ֆաշիստները նկատելիորեն ակտիվացրեցին իրենց քաղաքականությունը Մերձավոր Արևելքի երկրներում և հատկապես Իրանում: Այստեղի հետադեմ տարրերն էլ իրենց հերթին համակրանքով լցվեցին իշխանության գլուխ անցած ֆաշիստների նկատմամբ և քաջալերեցին նրանց գործունեությունը իրենց երկրում: Հիտլերականները Իրանը դիտում էին որպես սպառման շուկա և հումքի աղբյուր (բամբակ, բուրդ, բրինձ)՝ միաժամանակ փորձելով նրա տնտեսական ինքնուրույնությունը իսպառ վերացնելու միջոցով այդ երկրում ամրապնդել իրենց քաղաքական դիրքերը:

Չբավարարվելով տնտեսական ու քաղաքական էքսպանսիայով՝ ֆաշիստները Իրանում մեծ ջանքեր գործադրեցին նաև հասարակական

կարծիքի գաղափարական ձևավորման համար: Հիտլերյան քարոզիչները ամենուրեք տարածում էին գերմանացիների և պարսիկների ընդհանուր արիական ծագում ունենալու մասին տեսությունը: Նրանք չէին զլանում անընդհատ կրկնել, թե Իրանը Անգլիայի ու ԽՍՀՄ-ի ռոնդգույություններից կփրկվի Գերմանիայի շնորհիվ, ընդ որում ֆաշիստները, Իրանը համարելով իրենց կրտսեր եղբայր, խոստանում էին ջանք չխնայել «հզոր Իրան» ստեղծելու գործում: Ջարմանալի չէ, որ իրանական հասարակության մեջ աստիճանաբար ավելանում էր ֆաշիստներին համակրողների թիվը: Շուտով իրանցի գերմանամետ տարրերը թափանցեցին նաև շահական կառավարություն, ինչի հետևանքով ազգային քաղաքական սկզբունքները մղվեցին հետին պլան: Մինչև Երկրորդ աշխարհամարտի սկիզբը Իրանի ողջ տարածքը հայտնվեց գերմանական աքցանի մեջ: 1938 թվականի ապրիլից վերահսկվում է Բեռլին-Բաղդատ-Թեհրան-Քաբուլ օդային գիծը, իսկ հուլիսից նաև դեպի Բանգկոկ գիծը, որն անցնում էր Պարսից ծոցի իրանական ափերով (վերահսկողությունն իրականացնում էր «Լյուֆտհանզան» ավիացիոն ընկերությունը): 1937 թվականի տվյալներով՝ Իրանի արտաքին առևտրում Գերմանիայի մասնաբաժինը երկրորդն էր՝ զիջելով միայն ԽՍՀՄ-ին¹: Սակայն Գերմանիայի հետ առևտուրը ոչ միայն չէր նպաստում իրանական տնտեսության զարգացմանը, այլ ավելի էր խորացնում սկիզբ առած ճգնաժամը: Գերմանական ֆաշիստները Իրանում ընդարձակեցին իրենց լրտեսական ցանցը և փորձեցին այստեղ ստեղծել ֆաշիստական կուսակցություն: Իրանցի ֆաշիստամետները հիմնականում համախմբվել էին «Հին Իրան» թերթի շուրջ²: Անշուշտ, Ռեզա շահի կառավարությունը որոշակի քայլերի դիմեց՝ սահմանափակելով նրանց գործունեությունը (արտասահմանյան գովազդների սահմանափակում և այլն):

Երկրորդ աշխարհամարտի սկսվելուց հետո կտրուկ ակտիվացավ իմպերիալիստական տերությունների նվաճողական քաղաքականությունը: Մասնավորապես, գերմանական գլխավոր հրամանատարությունը պլան նախապատրաստեց՝ Մերձավոր և Սիջին Արևելքի երկրներ, այդ թվում նաև Իրան ներխուժելու մասին: 1939 թվականի սեպտեմբերի 4-ին Իրանի կառավարությունը հանդես եկավ սկսված պատերազմում իր չեզոքության մասին հայտարարությամբ: Սակայն իրականում իրանա-գերմանական հարաբերություններն ավելի ակտիվացան: Երկուստեք առկա էին վախճաբարձ շահեր: Իրանի չեզոքության քաղաքականությունը համապատասխանում էր Գերմանիայի հեռահար նպատակներին, ուստի և դրական արձագանք գտավ Ֆաշիստական Գերմանիայի կողմից: Վերջինս մույնիսկ մտադիր էր, նպաստավոր պայմանների առկայության դեպքում, Իրանին պատերազմի մասնակից դարձնել: Ֆաշիստներին հատկապես հուսադրում էր Ռեզա շահի՝ իրանական ռազմական ներուժը մեծացնելու շահագրգռությունը: 1940 թվականի ապրիլ-մայիս ամիսներին Գերմանիայից Իրան ներկրվեց 3000

հրանոթ ու զնդացիք²: Իրանում էապես աճեց զերմանացի մասնագետների թիվը:

Մասնագետի անվան տակ Իրանում հայտնվեցին հազարավոր ֆաշիստական լրտեսներ, որոնց նպատակն էր Իրանը վերածել ԽՍՀՄ-ի դեմ պայքարի հիմնական հենակետի: Հիտլերականների մյուս նպատակը անգլիական դիրքերին վճռական հարված հասցնելն էր: Ֆաշիստները կողմնակիցներ ունեին մույնիսկ շահի պալատում: Փաստորեն, Ռեզա շահի կառավարությունը դրության տերը չէր: Շահը հիմնականում տեղեկացվում էր իր նախարարների միջոցով, որոնք դեպքերը ներկայացնում էին առավել «հարմար» ձևով: Ուստի իրանական կառավարության՝ չեզոքություն պահպանելու ուղղությամբ գործադրած ջանքերը անարդյունք եղան: Ռեզա շահի կառավարությունից միաժամանակ դժգոհ մնացին ինչպես զերմանական կողմը, այնպես էլ անգլո-խորհրդային ուժերը: 1941թ. գարնանից հիտլերականները սկսեցին Իրանում ֆաշիստական հեղաշրջում նախապատրաստել և, անգլոմետ շահական կառավարության վտխարեն, Իրանում հաստատել հանրապետություն՝ Երրորդ Ռայխի օրինակով: Հեղաշրջումը իրականացնելու նպատակով Իրան ժամանեց Գերմանիայի ռազմական հետախուզության պետ, ծովակալ Կանադիսը: Այս դեպքերից անհանգստացած ԽՍՀՄ-ը երրորդ անգամ մոտա հղեց շահին (հունիսի 26, հուլիսի 19, օգոստոսի 16), որը մույնպես անպատասխան մնաց⁴: Լրջորեն անհանգստացած էր նաև բրիտանական կառավարությունը, որը շտապում էր զորքեր մտցնել Իրան: ԽՍՀՄ-ը և Մեծ Բրիտանիան միասնական մտեցում ցուցաբերեցին, ինչը պաշտպանվեց նաև ամերիկյան կառավարության կողմից: Դաշնակիցների վճռական կեցվածքը զերմանական կողմին ստիպեց նահանջել: 1941 թվականի օգոստոսի 25-ին դաշնակից զորքերը մտան Իրանի տարածք⁵: Ռեզա շահի կառավարությունը մինչև վերջ հավատարիմ մնաց իր երկչուտ, երկդիմի ու սպաստողական քաղաքականությանը՝ արժանանալով ինչպես ֆաշիստների, այնպես էլ դաշնակից տերությունների սուր քննադատությանն ու պարսավանքին: Ռեզա շահը աջակցություն չգտավ նաև սեփական երկրում: Նրան այլ բան չէր մնում, քան հրաժարական տալ, ինչը և արեց 1941 թվականի սեպտեմբերի 16-ին:

GOHAR MIKAYELIAN
(YSU)

**THE RELATIONS BETWEEN IRAN AND NAZI GERMANY
DURING REZA-SHAH-PAHLAVI'S REIGN**

The problem deals with the relations between Iran and Nazi Germany during the reign of Reza-Shah-Pahlavi.

The political victory of fascism in Germany favoured development of relations between two countries. Germany tried to see in Iran its military stronghold in the Middle East. Iranian reactionary forces wanted to restore the former "Big Country" with the help of fascists but Reza-Shah's government led an improvident policy, which forced the allied forces attack Iran. As a result Reza-Shah-Pahlavi had to resign on 16 September, 1941.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Агаев. С.Л., Иран: Внешняя политика и проблемы независимости 1925-1941гг., Москва, 1971г., с. 232-233.
2. Иран: Очерки Новейшей Истории, Акад. Наук Москва, 1976 г., с. 274.
3. Tarikhe Iran pas ar Islam Abas Eghbal Ashtiani Tehran 1378, safhe 776-777.
4. Tarikhe siasie moasere Iran jeldeawal dostor seed Jalal Oldin Madani Tehran 1380, safhee 262-263.
5. Rahnema va moshakhasat, moahedate dajanebee Iran ba saer doval Nehran 1380 safhee 243. Ashade moahedate dojanebe Iran ba saer doval, jelde awal, Tehran 1360, safhee 78-79.